

Marek Wierzbicki

"Sercem i myślą związani z Partią. Związek Młodzieży Socjalistycznej (1957–1976). Polityczne aspekty działalności", Joanna Sadowska, Warszawa 2010 : [recenzja]

Pamięć i Sprawiedliwość 10/1 (17), 437-442

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Joanna Sadowska, „Sercem i myślą związani z partią”. Związek Młodzieży Socjalistycznej (1957–1976). Polityczne aspekty działalności, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2010

Książka Joanny Sadowskiej ukazuje historię PRL przez pryzmat losów jej młodego pokolenia, ujawniając zarówno ówczesne mechanizmy sprawowania władzy czy wyłaniania elit politycznych, jak i strategie przystosowawcze społeczeństwa, jego postawy wobec władzy, a także styl życia w sferze publicznej i prywatnej. Dzieje młodzieży w Polsce Ludowej to jeden z tych tematów, które po upadku komunizmu musiały być napisane w pewnym stopniu na nowo. Przed rokiem 1989 cieszył się on wprawdzie dużym zainteresowaniem zarówno historyków, jak i pedagogów, socjologów i decydentów, niemniej ci ostatni narzucali jego interpretację, która była wypadkową wytycznych propagandowych, oczekiwań weteranów ruchu młodzieżowego i opinii na ten temat ówczesnie rządzących. W związku z tym pisane wówczas prace naukowe nie odzwierciedlały rzeczywistych kolei losu młodego pokolenia. W odpowiedzi na zapotrzebowanie na literaturę przedmiotu wolną od obciążeń ideologicznych, po roku 1989 rozpoczęły się nowe badania, tym razem wolne od politycznych czy środowiskowych nacisków i cenzury. Powstały już prace dotyczące różnych aspektów życia oficjalnego i prywatnego młodzieży w PRL, m.in. przedstawiające jej życie codzienne, uczestnictwo w życiu politycznym, uwarunkowania społeczne życiowego startu, kształtowanie się odrębnej kultury itd.¹

Kolejną monografią dotyczącą tej tematyki jest książka dr Joanny Sadowskiej, prezentująca dzieje jednej z masowych organizacji młodzieżowych z okresu małej stabilizacji PRL. Celem tej rozprawy stało się ukazanie politycznych aspektów funkcjonowania ZMS na tle ówczesnego systemu politycznego i stosunków społecznych. Praca składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, wniosków końcowych, bibliografii, spisu treści i wykazu skrótów. We wstępie sformułowano jej cel oraz definicję, w sumie wieloznacznego pojęcia „młodzież”, a także zarysowano specyfikę organizacji młodzieżowych w państwach komunistycznych. Znalazł się tam również przegląd dotychczasowej literatury przedmiotu oraz poszczególnych elementów bazy źródłowej, prezentacja konstrukcji rozprawy, jak również jej zawartości. Jedynym brakiem jest pominięcie charakterystyki metodologii, która została zastosowana w omawianej pracy.

W rozdziale 1 został zarysowany kontekst społeczno-polityczny, a ponadto geneza utworzenia ZMS. Rozdział 2 poświęcony jest ideowemu obliczu tej organizacji, w tym m.in. programowi i założeniom wychowawczym. Rozdział 3 zawiera analizę społeczną i statystyczną szeregowych członków i aktywistów ZMS, jego rozwój i strukturę organizacyjną, metody działania, środki przeznaczane na jego potrzeby, wreszcie prezentację jego prasy organizacyjnej.

¹ Por. np. J. Kwiek, *Związek Harcerstwa Polskiego. Powstanie. Rozwój. Likwidacja*, Toruń 1995; K. Kosiński, *Oficjalne i prywatne życie młodzieży w PRL*, Warszawa 2006; M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie*, Warszawa 2006; A.F. Baran, *Walka o kształt harcerstwa w Polsce. Niepokorni i niezależni*, Warszawa 2007; K. Lesiakowski, *Powszechna Organizacja „Służba Polsce”. Powstanie, działalność, likwidacja*, t. 1 i 2, Łódź 2008; M. Wierzbicki, *Młodzież w PRL*, Warszawa 2009.

Najobszerniejszy, 4 rozdział stanowi połączenie analizy relacji pomiędzy PZPR a ZMS, rozważań nad jego rolą i znaczeniem z opisem dziejów organizacji zetemesowskiej aż do jej rozwiązania w 1976 r. W rozdziale 5 znalazł się opis działalności organizacji zetemesowskiej w poszczególnych środowiskach młodzieżowych (robotniczym, szkolnym, studenckim), jej stosunków ze Zrzeszeniem Studentów Polskich oraz innymi oficjalnymi organizacjami młodzieżowymi. Natomiast rozdział 6 zawiera charakterystykę aktywności ZMS i dokonań w różnych dziedzinach życia, np. gospodarczego, oświatowego, kulturalnego, sportowego. Rozdział 7 został pomyślany jako epilog, w którym m.in. zamieszczono dzieje organizacji powołanej zamiast ZMS – Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, a ponadto kariery członków ZMS w III RP. Całość zamykają wnioski końcowe, będące próbą opisanie organizacji zetemesowskiej w kategoriach politologicznych. Brak indeksu osób jest szczególnie rażąco w rozprawie o charakterze naukowym i monograficznym, ale być może nie powinien to być zarzut wyłącznie pod adresem Autorki.

Konstrukcja książki jest prawidłowa, co sprawia, że jej lektura staje się zrozumiała nawet dla mniej zorientowanego czytelnika. Jedynym, w sumie niewielkim, błędem było – moim zdaniem – zamieszczenie podrozdziału pt. *Relacje między organizacjami młodzieżowymi i ich jednoczenie* w rozdziale 5 poświęconym obecności ZMS w poszczególnych środowiskach młodzieży, a nie w rozdziale 4 przedstawiającym dzieje ZMS, jak również rozdzielenie i ułożenie w różnych fragmentach książki podrozdziałów *Świętowanie* (s. 173–177) oraz *Kampanie polityczne* (s. 223–227), mimo że traktują o tym samym zjawisku. W sumie jednak poszczególne części rozprawy tworzą spójną, logicznie powiązaną całość, zawierającą niezwykle dużo – często nieznanych lub mało znanych – informacji na temat oficjalnego ruchu młodzieżowego w PRL. W książce dr Sadowskiej znajdziemy opis funkcjonowania organizacji młodzieżowych w pierwszych latach po II wojnie światowej, ich przymusowego zjednoczenia w 1948 r., a następnie krótkich, aczkolwiek burzliwych dziejów Związku Młodzieży Polskiej, a zwłaszcza jego rozpadu w 1956 r. zakończonych formalną likwidacją 11 stycznia 1957 r. Zasadnicze rozdziały informują o sytuacji organizacji młodzieżowych po zakończeniu Polskiego Października, epilog zaś pozwala zorientować się w sytuacji ruchu młodzieżowego zarówno w drugiej połowie dekady Gierka, jak i w schyłkowym okresie systemu komunistycznego, tj. w latach osiemdziesiątych XX w. Ta rozległa charakterystyka jest jednym z cenniejszych aspektów recenzowanej rozprawy, choć szkoda, że Autorka nie pokusiła się o pełniejsze przedstawienie sposobu zorganizowania oficjalnego ruchu młodzieżowego, za punkt wyjścia biorąc ideowo-programowy i organizacyjny model, zgodnie z którym funkcjonował ZMP. Okazuje się, że stał się on swego rodzaju wzorcem, do którego – w mniejszym lub większym stopniu – usiłowali nawiązywać rządzący po 1956 r., szczególnie w ZMS i ZSMP. To zresztą uświadamia znaczenie stalinowskich ze swej natury fundamentów państwa komunistycznego w Polsce.

Na podkreślenie zasługują starannie zarysowane okoliczności funkcjonowania organizacji zetemesowskiej, co pozwala lepiej zrozumieć naturę realnego socjalizmu, zwłaszcza w okresie jego rozkwitu, czyli za rządów Gomułki i częściowo Gierka. Charakteryzowała się ona głębokim podziałem na sferę oficjal-

ną i prywatną, gdzie władza i społeczeństwo uznawały wzajemnie swoje prawo do autonomii i gdzie teoria rażąco rozmięła się z praktyką. Zarys umożliwia także zrozumienie dziejów samej organizacji, będącej narzędziem polityki partii komunistycznej, ale zarazem dającej szansę na zrealizowanie prywatnych zamierzeń członków i aktywistów. Dzieje ZMS są więc swoistym *study case* polskiego społeczeństwa tamtych czasów, dzięki któremu możemy się przekonać, jak małe znaczenie miały centralnie formułowane, a następnie narzucane społeczeństwu hasła, programy i ideologie, które wprawdzie pod przymusem przyjmowano do wiadomości, ale natychmiast odrzucano w życiu codziennym. Szczególnie uderza konformizm zarówno działaczy, jak i szeregowych członków tej organizacji, widoczny w przyjęciu tzw. podwójnego myślenia („schizofrenii”), odmiennego dla sfery publicznej i prywatnej. Może tylko zbyt słabo podkreślono, że ZMS wychował wprawdzie kilka generacji aktywistów, ale właściwie nie uformował ideowych komunistów, co było chyba najważniejszym osiągnięciem jego poprzednika – ZMP. Należało chyba mocniej zaakcentować, że idea komunistyczna w organizacjach młodzieżowych umarła wraz z buntem 1956 r., do czego walenie się przyczyniła polityka ekipy Gomułki.

Omawiana książka wnosi ważny wkład do poznania samego ZMS jako organizacji oraz jego członków. Autorka ustaliła w sposób wiarygodny, że pełnił on rolę młodzieżowej przybudówki PZPR, realizującej jej polecenia i program. Był jednak odrębnym od partii bytem, przed którym postawiono wiele zadań. Najważniejszym z nich stało się przygotowanie młodzieży do funkcjonowania w systemie komunistycznym, a zwłaszcza do aktywnego w nim udziału. W praktyce jednak większość członków tej organizacji – fascynując się coraz mocniej napływającą z Zachodu masową kulturą młodzieżową – za najważniejsze uznawała działania kulturalno-oświatowe i rozrywkowe, traktując warstwę polityczno-ideologiczną jako konieczny sztafaż, związany ze specyfiką ustroju. Argumentacja przedstawiona przez Autorkę przekonuje, że w społeczeństwie polskim lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych następowało stopniowe odrzucenie ideologii oraz kostnienie systemu, oficjalne życie polityczne zaś stawało się praktykowaniem niewiele znaczących rytuałów.

Zarówno ZMP, jak i organizacja zetemesowska miały charakter masowy, liczyły w szczytowych okresach działalności ponad 1 mln członków. Z tego wynikały problemy w postaci napływu osób niezainteresowanych ideologią komunizmu, a często i żadną ideologią, bierności szeregowych członków, pozornego zaangażowania oraz naciągania statystyk. Tutaj również – podobnie jak w ZMP – realną władzę sprawowali namaszczeni przez partyjną władzę aktywiści etatowi (tzw. aparat etatowy), dostrzegający szansę dla siebie w zaangażowaniu na polu organizacyjnym. Dominacja pracowników etatowych utrwalała biurokratyczny klimat, panujący na wszystkich szczeblach organizacji, nadając jej cechy coraz bardziej skostniałej instytucji państwowej, której zasadnicze zadanie polegało na transmisji polityki partii do młodzieży.

Związek Młodzieży Socjalistycznej różnił się od swojego poprzednika metodami pracy wewnątrz organizacji. Bezpośrednią presję przeważnie zastępowała perswazja i poczucie konieczności oparte na rozumieniu istniejących realiów, niemniej – podobnie jak w latach stalinowskich – demokracja wewnątrzorganizacyjna była fikcją. Kluczową rolę odgrywały zawsze życzenia władzy, które

zyskiwały rangę obowiązujących wytycznych. Kreśląc portret kadry etatowej i szeregowych członków związku, Autorka zachowała konieczny dystans, objawiający się w ostrożności wobec opinii napotykanym w dokumentach oficjalnych i wspomnieniach byłych działaczy. Dzięki temu mamy pewność, że nie uwierzyła bezkrytycznie wykorzystywanym źródłom, przez co przekazała czytelnikom realistyczny obraz „czynnika ludzkiego” w ZMS. Reasumując ten wątek recenzji, chciałbym zauważyć, że obiektywizm dr Sadowskiej jako badaczki w sumie kontrowersyjnej problematyki zasługuje na uznanie.

Z książki dowiadujemy się ponadto bardzo wiele na temat profilu ideowego organizacji, programu i metod działania, pól i form działalności, struktury organizacyjnej, pozycji oraz roli w społeczeństwie młodym i dorosłym w poszczególnych okresach jej funkcjonowania. W tej ostatniej kwestii, tzn. w fragmentach opisujących wpływy ZMS w poszczególnych środowiskach młodzieży, książka nieco rozczarowuje, z powodu – moim zdaniem – zbyt skrótego opisu działalności ZMS wśród robotników, uczniów i studentów. Z tego powodu straciliśmy szansę na głębsze wniknięcie w specyfikę jego funkcjonowania w różnorodnych układach społecznych. Niewielka liczba przykładów (tu chwalebny wyjątkiem były sprawozdania z ZMS przy Zarządzie Portu w Gdańsku) obrazujących jego *modus operandi* na najniższych szczeblach organizacyjnej struktury nie daje wyobrażenia o rzeczywistych osiągnięciach i problemach, wpływach i ograniczeniach. Z tego powodu powstaje wrażenie jakby niniejsza praca była pisana „z góry”, tzn. na podstawie źródeł powstałych jedynie – czy w największym stopniu – na wyższych szczeblach organizacji (tzn. wojewódzkim i centralnym). Opisanie całego dwudziestolecia funkcjonowania ZMS pozwoliło na prześledzenie ewolucji celów, programu, ideału wychowawczego, języka używanego w tej organizacji, a więc na ujęcie tych zjawisk w perspektywie względnie „długiego trwania”. Dzięki temu możemy zaobserwować, jak ewoluowała organizacja zetemesowska, oficjalny ruch młodzieżowy, stosunki partia–młodzież oraz partia–ZMS. To ujęcie uznaję za jeden z najważniejszych walorów rozprawy.

O wartości pracy Joanny Sadowskiej świadczy m.in. wykorzystanie przez nią rozległej bazy źródłowej. Składają się na nią archiwalia z dziewięciu archiwów, w tym dwóch centralnych i siedmiu terenowych, proveniencji partyjnej, administracyjnej, milicyjno-esbeckiej i oczywiście zetemesowskiej. Zostały one uzupełnione o dokumenty drukowane, wspomnienia oraz relacje byłych działaczy ZMS i ZMW, a także literaturę przedmiotu. Ponadto w pracy wykorzystano prasę oficjalną, zarówno zetemesowską, jak i partyjną, natomiast nie uwzględniono „Sztandaru Młodych” i „Walki Młodych” – organu ZG ZMS. Niewłaściwe wydaje się też zamieszczanie czasopism naukowych w bibliografii pod hasłem „prasa”. Powinny być raczej umieszczone w części „opracowania”, przy okazji wymieniania konkretnych artykułów publikowanych na ich łamach. Innym niedociągnięciem, jeśli chodzi o konstrukcję bibliografii, jest brak listy relacji wykorzystanych w niniejszej rozprawie. Wprawdzie z przypisów możemy się zorientować, że istnieją, ale zabrakło ich wyszczególnienia w samym wykazie bibliograficznym.

W omawianej rozprawie Autorka wykorzystwała różnorodną literaturę przedmiotu. Z nieuwzględnionych pozycji należy wymienić:

1. R. Turkowski, *Działalność wiejskich organizacji młodzieżowych w PRL (1944–1989)* [w:] „*Jesteście naszą wielką szansą*”. *Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, red. P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 97–137.
2. M. Wierzbicki, *Młodzież w PRL*, Warszawa 2009.
3. K. Lesiakowski, *Powszechna Organizacja „Służba Polsce”. Powstanie, działalność, likwidacja*, t. 1–2, Łódź 2008.
4. L. Szuba, *Powszechna Organizacja „Służba Polsce” jako narzędzie pracy i indoktrynacji młodzieży w latach 1948–1955*, Lublin 2006.
5. B. Brzostek, *Za progiem. Życie codzienne w przestrzeni publicznej Warszawy lat 1955–1970*, Warszawa 2007.
6. W. Hausner, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1964. Pomiedzy tradycją służby Bogu, Polsce i bliźnim a komunistycznym „przechwyceniem”* [w:] „*Jesteście naszą wielką szansą*”..., s. 138–147.
7. K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*, Warszawa 1996.
8. J. Kwiek, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1950. Powstanie. Rozwój. Likwidacja*, Toruń 1995.
9. J. Kwiek, *Stosunki pomiędzy Związkiem Walki Młodych i Organizacją Młodzieży TUR a Związkiem Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1948* [w:] *Zjednoczenie polskiego ruchu młodzieżowego i powstanie ZMP: materiały z sesji naukowej. Białystok, 24 czerwiec 1988*, red. Z.J. Hirsz, Białystok 1990.
10. *Studia z dziejów harcerstwa 1944–1989*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009.

Zauważalnym mankamentem omawianej rozprawy jest – moim zdaniem – brak wyraźnego zarysowania metodologii zastosowanej przy jej konstruowaniu. Mimo to uważna lektura umożliwia jej odtworzenie. Autorka wyraźnie nakreśliła ramy chronologiczne i merytoryczne pracy, zdefiniowała kluczową – z punktu widzenia omawianej problematyki – definicję pojęcia „młodzież”. Analizując funkcjonowanie organizacji zetemesowskiej, słusznie założyła, że nie będzie możliwe zbadanie wszystkich struktur organizacyjnych. W związku z tym wybrała siedem województw (poznańskie, gdańskie, łódzkie, katowickie, białostockie, krakowskie, stołeczne warszawskie), żeby prześledzić losy ZMS na ich terenie. Zastosowała przy tym – dodajmy, w sposób udany – klasyczne dla metody historycznej konfrontowanie („zderzanie”) źródeł różnego typu, które następnie poddała krytycznej analizie. Dzięki temu sformułowane przez nią wnioski ogólne charakteryzują się dużą wiarygodnością. Dodała do tego elementy metodologii z zakresu nauki o polityce, testując różnorakie modele teoretyczne przy opisie specyfiki ZMS.

Na podkreślenie zasługuje także język rozprawy, poprawny gramatycznie i stylistycznie, a ponadto na tyle żywy i barwny, że pozwala na niemal niezauważalne przyswojenie jej treści.

Reasumując, książka dr Joanny Sadowskiej jest pracą o charakterze interdyscyplinarnym, z pogranicza historii, politologii i – w mniejszym stopniu – socjologii, psychologii oraz pedagogiki. Umiejętnie połączono w niej elementy opisu (wprowadzając wiele nowych faktów do obiegu naukowego) i naukowej analizy opisywanych zjawisk. Mimo zamieszczonych uwag krytycznych – zresztą o drugorzędym znaczeniu – rozprawę dr Sadowskiej oceniam wysoko, jako opracowanie dojrzałe i poprawne merytorycznie, ciekawe i pożyteczne poznawczo,

wydatnie poszerzające naszą wiedzę o PRL, szczególnie w aspekcie ewolucji jej systemu politycznego, relacji władza–społeczeństwo, społecznych i politycznych dziejów młodzieży po II wojnie światowej. Nie będzie przesady w stwierdzeniu, że książka o historii ZMS znajdzie trwałe miejsce w polskiej historiografii.

Marek Wierzbicki

Marek Wierzbicki (ur. 1964) – dr hab., historyk, politolog, zatrudniony w Instytucie Pamięci Narodowej Delegatura Radom oraz Instytucie Politologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W latach 1983–1988 studiował historię w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 1997 r. obronił rozprawę doktorską poświęconą stosunkom polsko-białoruskim pod okupacją sowiecką (1939–1941). W latach 1991–2000 badał problematykę stosunków narodowościowych i społeczno-ekonomicznych pod okupacją sowiecką, publikując m. in. książki *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941* oraz *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich pod okupacją sowiecką (1939–1941)*. Od 2000 r. zajmuje się problematyką stosunków władza–społeczeństwo w PRL. W 2006 r. wydał drukiem rozprawę habilitacyjną *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie*. Jest też autorem książki *Młodzież w PRL* (Warszawa 2009).

Kronika wywiadu PRL. Wokół książki Zbigniewa Siemiątkowskiego *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009

Wiadomość o planowanym wydaniu książki Zbigniewa Siemiątkowskiego poświęconej wywiadowi PRL² długo spędzała mi sen z powiek, co naturalne u każdego naukowca zajmującego się podobną problematyką i obawiającego się definitywnego „wyczerpania tematu”. Dodatkowo autor, jako – w swoim czasie – koordynator służb specjalnych i szef Agencji Wywiadu, miał już na starcie przewagę nad innymi badaczami, siłą rzeczy pozbawionymi podobnego, trudnego do przecenienia, instytucjonalnego doświadczenia. Kiedy jednak wreszcie zapoznałem się z omawianą książką, ucieszyłem się podwójnie. Po pierwsze, otrzymałem do ręki ciekawy materiał do dalszej analizy, dyskusji i przemyślenia, zarówno jeżeli chodzi o ogólne ujęcia, tezy czy interpretacje, jak i bogactwo rozmaitych informacji szczegółowych „uzupełniających i poszerzających rozeznanie” (jak by to napisano w ocenie raportu wywiadowczego w wydziale informacyjnym wywiadu). Po drugie, dowiedziałem się, że przygotowana przez mnie w ramach projek-

² Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, ss. 421.